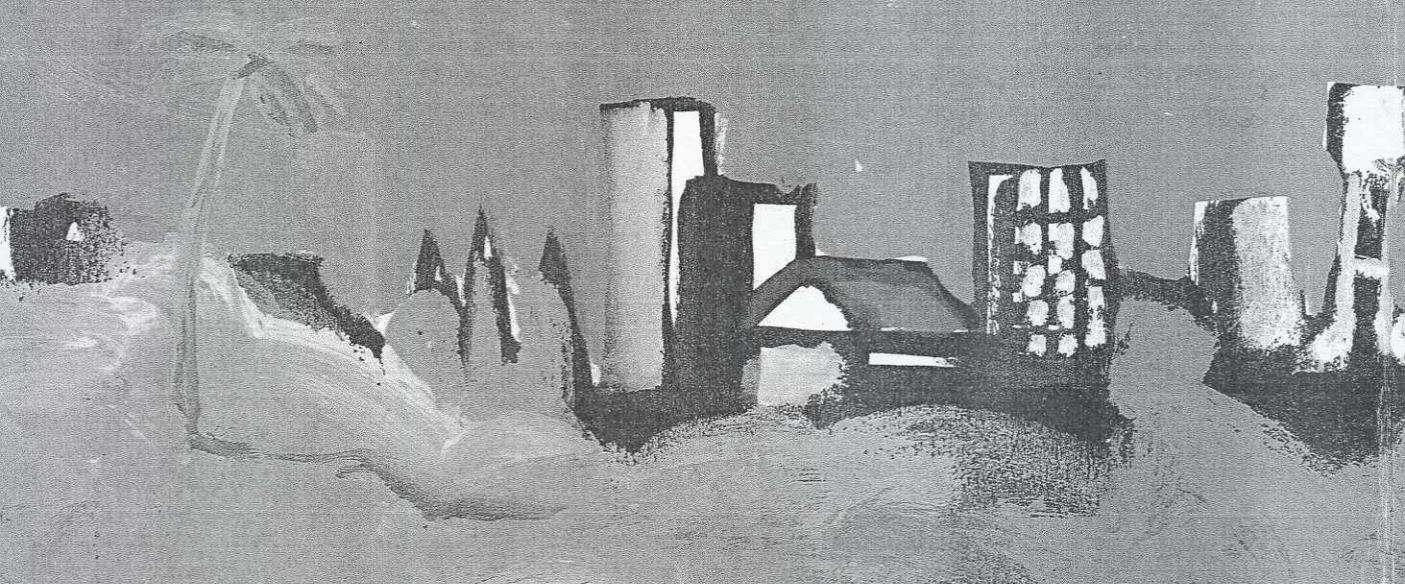

עולם קטן

כתב-עת לספרות ילדים ונוער

גיליון 1

תש"ס 2000

עולם קטן

כתב-עת לספרות ילדים ונוער

נושא הגיליון: תופעות ותהליכים
בספרות הילדים היהודית והישראלית

גיליון 1

תש"ס 2000

מרכז ימימה, מכללת בית-ברל ♦ עם עובד

התוכן

דבר המערכת 8

ספרות ילדים עברית - זהר שביט 11

ספר מול סרט:

ספרות ילדים ונוער בישראל בעיבודיה לקולנוע - רחל ויסברוד 22

בין שורות ובין צורות:

רכיבים לזיהוי מסרים ערכיים באיור,

בעיצוב ובסקסט של ספרים מאוירים לילדים - רות תור גונן 41

משקלו הסגולי של התרגום:

על מקומה והשפעתה של ספרות הילדים המיובאת - יחיעם פדן 71

בן חור בארץ הקודש:

גלגוליו של רומן הרפתקאות נוצרי בשפה העברית - אלי אשר 100

דברים שרואים משם:

התקבלות ספרות הילדים הישראלית בגרמניה, 1948-1998 - גבריאלה פון גלאזנאפ 112

"דבר (נפלא קרה) לילדים":

על עיתונות הילדים בארץ-ישראל בשנות השלושים למאתנו - ירדנה הרס 131

"עלינו להתחיל תמיד מבראשית":

דמות החלוץ באנשי בראשית לאליעזר שמאלי - טמירה ארבל 140

מכלל, אנציקלופדיה לנוער:

מודרניזציה ולאומיות - רן הכהן 151

דן כבר לא חסכן - נירה הראל 167

"אנחנו" ו"הם":

היחס לאחר בספרות הילדים העכשווית - ענבל פרלסון 177

קווים לדמות הילד בשירת הילדים הערבית החדשה - ניצה מעוז 185

"הכל זורם":

ספרים העוסקים בנושא הגמילה מחיתולים

כמקרה מבחן לבחינתה של הספרות הפסיכולוגית-דידקטית - חנה לבנת ורימה שיכמנטר 195

תפו ופוזו - ספר לילדים? - אלכס זהבי 211

המעשייה ה"טובה" לילד נוסח לאה גולדברג:

הלכה בשני קולות - והמעשה - לילי אורבך 217

שלושה פרפרים וגזר גם:

פרספקטיבות שונות של התבוננות על "שלושה פרפרים" ו"אליעזר והגזר" - גאולה אלמוג 243

כאב הבדידות והכמיהה לאהבה:

היבטים ביצירתה של רוני גבעתי - מנחם רגב 252

גרשון ברגסון:

חוקר, עורך ומחנך 268

פרס זאב - רשימה מלאה של הזוכים (איסוף הגתונים: יחיעם פדן) 273

ספרות ילדים עברית

זהר שביט *

ההיסטוריה של ספרות הילדים היהודית-עברית, שראשיתה בשנת 1779, היא היסטוריה של ניסיון אידיאולוגי לבנות מערכת ספרותית חדשה, ובו בזמן להמציא לה ציבור של צרכנים וציבור של יצרנים. את ההיסטוריה הזאת מאפיינות מגמות אידיאולוגיות מובהקות והתפתחויות מעוככות, כמו גם נסיגות, עד שספרות הילדים העברית הגיעה לתנאים המאפיינים את המערכות של ספרות הילדים האירופיות שאותן ביקשה לחקות. עם נסיבות התפתחותה הייחודיות נמנו מעמדה המיוחד של השפה העברית, כשפתה של התרבות הגבוהה יותר מאשר כשפתם הטבעית של קהל קוראיה הילדים, וכן קיומה הרב-טריטוריאלי של התרבות העברית, מצב שהגיע לקצו רק כאשר המרכז של התרבות העברית הועתק לארץ-ישראל, באמצע שנות העשרים של המאה הנוכחית.

הופעתו של מושג הילדות וגיבושו היו תנאי מוקדם להתפתחותה של ספרות ילדים יהודית-עברית, ממש כשם שהיו תנאי מוקדם להתפתחותן של ספרויות ילדים אירופיות אחרות. אולם, כדי לאפשר את התפתחותה הראשונית של מערכת של ספרי ילדים נדרש גם שינוי מהותי בהשקפותיה הבסיסיות של החברה היהודית, בייחוד באלה שהיו קשורות לחינוך הילדים וליחס אל העולם שבחוץ. רק לאחר שהתרחש שינוי כזה, במסגרת תנועת ההשכלה היהודית בגרמניה בשלהי המאה השמונה-עשרה, התפנה מבחינה תרבותית המקום לכתיבה שיטתית של ספרים לילדים יהודים.

תנועת ההשכלה היהודית בגרמניה האמינה שאפשר יהיה לעצב מחדש את פניה של החברה היהודית רק אם יחול שינוי באוריינטציה החינוכית ובתוכני הלימוד – ובהפיכתם של אלה לרציונליים, תוך בחינה מחדש של המסורת היהודית. שינויים כאלה הוכנסו ברשת החדשה של בתי-הספר שהקימה התנועה, בעיקר בתי-הספר של פילנטרופין, שבהם גם נוצרה הדרישה לספרים חדשים ושונים לילדים יהודים. אחת התוצאות של הדרישה הזו הייתה הצורך שנוצר לראשונה לכונן מן היסוד מערכת של ספרים לילדים יהודים.

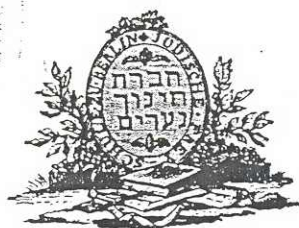
היחסים ההדוקים בין תנועת ההשכלה היהודית לבין תנועת ההשכלה הגרמנית הפכו את ספרות הילדים הגרמנית למודל אידיאלי לחיקוי עבור המערכת שזה עתה נוצרה. ספרות הילדים היהודית-עברית השתדלה לחקות את ספרות הילדים הגרמנית גם מבחינת שלבי התפתחותה וגם מבחינת מבנה הפרטואר שלה. עם זאת, ספרות הילדים העברית לא יכלה לסגל את עצמה לשלב ההתפתחות שבו נמצאה כבר אז ספרות הילדים הגרמנית וזאת בשל האידיאולוגיה שהנחתה אותה.

* פרופ' זהר שביט, מהיחידה למחקר התרבות באוניברסיטת תל אביב, עומדת בראש התכנית לתרבות וחינוך הילד.

מאמר זה הוא נוסח מתורגם ומעובד של: Shavit, Zohar 1996. "Hebrew and Israeli Children's Literature". In: *Companion Encyclopedia*. Peter Hunt (ed.). London: Routledge, p. 782-788.

תרגמה מאנגלית: חנה לבנת

Leſebuch für Jüdiſche Kinder.

Zum Beſten der jüdiſchen Freſchule.

Berlin

In Commiſſion bey Chriſtian Friedrich Voß und Sohn

1779

מתוך: מקראה לילדים יהודים. יעקב
פרידלנדר. וינה: חברת חינוך נערים 1779.

לפיכך, בהבדל מספרות הילדים הגרמנית, התאפיינה ספרות הילדים העברית בצביונם המונוליתי במידה רבה של הטקסטים שלה. גם בשלבי התפתחותה היותר מאוחרים נצמדו הסופרים היהודים למספר מוגבל של מודלים טקסטואליים ורק לעתים נדירות סטו מן הרפרטואר הקבוע הזה לכל אורך תקופת ההשכלה.

מאחר שהאידיאולוגיה של תנועת ההשכלה העניקה לגיטימציה לספרות ילדים יהודית בעברית, הרי שאילוצים אידיאולוגיים הם שהכריעו בשאלת אופיים ובשאלת הסלקציה של הטקסטים, מקוריים ומתורגמים כאחד, וקבעו את היכללותם במערכת כמו גם את דחייתם של אחרים מחוצה לה.

הגמוניה אידיאולוגית זו הביאה לכך שהמערכת של הספרות היהודית-עברית לילדים חסרה במשך פרק זמן ניכר כמה ממערכות המשנה שהיו קיימות באותה תקופה בספרויות ילדים אירופיות אחרות. בייתוד ניכר היעדרם של טקסטים של המערכת הלא־רשמית שמטרתם בידורית. קיומה של ספרות לילדים שמכוונת להנאה לשמה לא התקבל כלל על הדעת על־פי השקפתה של התרבות היהודית. מן ההגמוניה האידיאולוגית הבלעדית הזו הצליחה ספרות הילדים העברית להשתחרר רק זמן רב לאחר מכן, בארץ־ישראל, כאשר התבסס מעמדה כ"ספרות ילדית".

גם לאחר שמרכזו של התרבות העברית הועתק למזרח אירופה, המשיכו להתפרסם בארצות דוברות הגרמנית טקסטים בעברית לילדים, אך השינויים המשמעותיים יותר התחוללו מאז המחצית השנייה של

המאה התשע־עשרה במזרח אירופה. גם כאן המשיכה ספרות הילדים העברית להיות תלויה במשך פרק זמן ממושך למדי בספרות הילדים הגרמנית, וזאת בניגוד למערכת ספרות המבוגרים, שבה החלה לשלוט המערכת הרוסית. רק לאחר מכן, בארץ־ישראל, התחלפה בהדרגה המערכת הגרמנית במערכת הרוסית כמערכת מתווכת.

במזרח אירופה המשיכו הסופרים שכתבו לילדים להתייחס אל ספרות הילדים העברית כאל כלי חינוכי, וכתוצאה מכך כתבו טקסטים שהעיקרון המארגן המרכזי שלהם היה דידקטי. בשלב זה של התפתחותה הכירה ספרות הילדים העברית בקיומו של קריטריון אחד בלבד להתקבלותם או דחייתם של טקסטים לילדים: מידת ההתאמה שלהם לתפקידם הדידקטי ו/או האידיאולוגי.

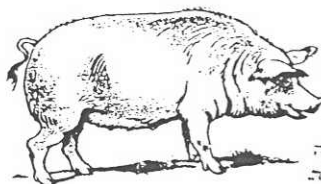
מאחר שהפרוגרמה החינוכית קיימה קשרים הדוקים עם מערכות תרבות שונות באירופה, בעיקר הרוסית והגרמנית, נטתה ספרות הילדים העברית לתרגם באופן אינטנסיבי מן הלשונות האלה, וגם השתמשה בהן כמודל לצורך יצירתו של רפרטואר מקורי של טקסטים בעברית.

במשך תקופת קיומה באירופה נכתבה ספרות הילדים העברית עבור ילדים ששפת אמם לא היתה עברית. כתוצאה מכך לא היה בכוחה של ספרות הילדים העברית לשנות את אופן קיומה המלאכותי, והיא לא היתה מסוגלת להשתחרר מן המסגרות האידיאולוגיות השונות שבתוכן נוצרה. יתרה מכך,

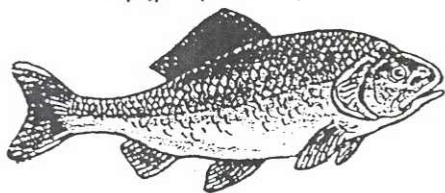

מתוך: עֵרְבָה. יעקב פיכמן, ציורים: אפטר, ח'גר, קרבצוב, מוצלמכר. פרנקפורט ע"נ מיין, מוסקבה, אודסה: אמנות 1922.

בער התנוקות.

י.ד. קימון.
י.ד. קימון.

הדג.

לדג סנפירים וקשקשת
אך לדג - זהו הדג.

מתוך: בער התנוקות. י.ד. קימון. וינה ברלין: מנורה 1923.

אפילו לאחר מכן, כאשר נסיבות קיומה אכן השתנו בארץ-ישראל, המגמה האידיאולוגית המסורתית עדיין נותרה עזה ביותר, ונדרשו שנים של מאבקים תרבותיים בטרם עלה בידה של ספרות הילדים העברית להשתחרר מכבלי האידיאולוגיה.

בסוף המאה התשע-עשרה, עם הקמתו של היישוב היהודי בארץ-ישראל, נוצר באחת צורך דוחק לבנות את כל מרכיביה של תרבות ילדים בארץ-ישראל. צורך זה היה אמור לתת תשובה לילדי הארץ שלמדו בגנים ובבתי-הספר והתייחס למכלול תרבותי שלם שכוון לילדים, לרבות ספרים לילדים. תוצריה של תרבות הילד הקיפו רפרטואר מגוון ומרובד של טקסטים: שירים, מעשיות-עם, טקסטים לטקסים בבתי-הספר ובגני הילדים, ספרי לימוד, ספרי שירה וסיפורים קצרים, רומנים וספרות עיון, ספרות יעץ וספרות הדרכה.

הספרות העברית בארץ-ישראל נכתבה עבור ילדים שדיברו עברית, לעתים כשפתם הראשונה והיחידה, או לכל הפחות למדו בעברית. בהדרגה החלה לפנות אל ציבור קוראים שכל חינוכו היה בעברית. השינוי שחל בציבור הקוראים, שהפך ממשי ואותנטי, הביא ליצירתו של מסלול חדש שהגיע לשיאו בהקניית מעמד עצמאי לספרות הילדים העברית. תהליך זה, שהיה כרוך בשינוי מעמדה של האידיאולוגיה כעיקרון המארגן החשוב ביותר, לטובת גורמים מסחריים וחינוכיים, הגיע לסיומו, ככל הנראה, רק בשנות השישים המאוחרות של המאה הנוכחית.

בניגוד לנסיבות קיומה באירופה, בארץ-ישראל לא היתה עוד ספרות הילדים העברית חלק ממובלעת תרבותית, אלא היתה חלק מתרבות עברית מלאה וריבונית. עם זאת, לא ניתן היה להתעלם מן ההיסטוריה ומן המסורת שלה, וברבזמן גם לא ניתן היה להשתמש בהן בנקל. בשל נסיבות התפתחותה השונות באופן קיצוני של ספרות הילדים העברית בארץ-ישראל, התאפשר השימוש במסורתה של ספרות הילדים העברית האירופית רק באופן חלקי. שלא כמו הספרות העברית למבוגרים, שלגביה השתמעה מן המעבר לארץ-ישראל מידה מסוימת של המשכיות, הרי שספרות הילדים העברית, שהתמודדה עם צרכים חדשים, נאלצה לחזור על תהליכי התפתחות ראשוניים, שהתבססו על לגיטימציות ועל מניעים חדשים ושונים מאלה שאפיינו את קיומה באירופה.

את אופי הרפרטואר של הספרות לילדים בארץ-ישראל קבעו בראש ובראשונה צרכיה של תרבות

הילד. לעדיפות ראשונה זכו צרכיה של המערכת החינוכית ודרישותיה. השימוש בעברית כשפת החינוך הטבעית יצר צורך דחוף בספרים שיתאימו לדור הראשון של דוברי עברית. המחסור בספרי לימוד האפיל על כל החסרים האחרים במערכת הילדים. אולם, בהתחשב בצורך ליצור מבראשית תרבות לילדים, כללו הטקסטים הלימודיים גם שירים וסיפורים מקוריים. בטקסטים אלה אפשר לראות את הטקסטים המקוריים הראשונים של ספרות הילדים העברית בארץ-ישראל.

רבים מהם ענו על הצורך ביצירת תכנים לימודיים. תוכנית הלימודים דרשה בדחיפות טקסטים שיאפשרו לתת תוכן גם ליומיום בבית-הספר ובגן וגם לחגיגת המועדים, החל בטקסטים לחנוכה וכלה בטקסטים לט"ו בשבט ולפסח.

מאתורי המפעל הזה של יצירת רפרטואר עברי לילדים בארץ-ישראל עמדו מן הסופרים היותר בולטים למבוגרים, שקיבלו על עצמם בחפץ לב את משימת כתיבת הטקסטים. הם ראו בכתיבה לילדים משימה לאומית ומרכיב חיוני ביצירתו של הלאום החדש בארץ-ישראל. בפעם הראשונה והאחרונה בהיסטוריה של ספרות הילדים העברית נכתבו טקסטים לילדים בהיקף רחב בעיקר על-ידי סופרים שהיו מוכרים, בראש ובראשונה, כסופרים למבוגרים. ברובזמן נכתבו כמה וכמה ספרים גם על-ידי מורים ומחנכים במסגרות חינוכיות. בראשיתה של ספרות הילדים העברית בארץ-ישראל ניתן היה לראות רק בסופרים מעטים, אם בכלל, סופרי ילדים מקצוענים.

הפער בין הסופרים בעלי השם, שכתבו לילדים, לבין סופרים לא מקצוענים שכתבו במסגרת עיסוקם החינוכי היה אופייני למצבה יוצא-הדופן של ספרות הילדים העברית בשלב זה של התפתחותה (אף-על-פי שהיה קיים לא רק בספרות הילדים העברית, ומצב דומה היה קיים גם במדינות אחרות שעסקו ביצירתה של תרבות לאומית, כמו לדוגמה באיטליה). ככל שספרות הילדים העברית הארץ-ישראלית התפתחה ושגשגה בארץ-ישראל, כך התמלא בהדרגה הפער הזה, ואחד מהיבטיה של ה"נורמליזציה" היה יצירתה של קבוצת סופרים מוגדרת, שכתבה אך ורק או בעיקר לילדים. תהליך הדיפרנציאציה הזה הגיע לביטוי המלא רק בשנות החמישים.

בשנותיה הראשונות מילאו התרגומים את המערכת של הספרות לילדים בעברית יותר מאשר טקסטים מקוריים. לנוכחותם המסיבית של התרגומים היו שתי סיבות: מצד אחד הרצון למלא מהר ככל האפשר את המערכת לילדים על מנת לקרבה באופן כזה למצבן של התרבויות האירופיות, ומצד אחר הרצון לאפשר להם לקרוא בעברית את מיטב הקלאסיקה העולמית. בנוסף לכך לא יכלו הסופרים העברים המקוריים לספק את כל הביקוש לטקסטים. באמצעות התרגום לעברית הצליחו העורכים של הוצאות הספרים השונות למלא את המערכת וגם להוכיח כי ניתן לספק בעברית את כל צורכיו החינוכיים והתרבותיים של הילד. תרגומן של יצירות המוגדרות כיצירות "קלאסיות" לילדים הפך למשימה בעלת עדיפות עליונה.

הגידול שחל במספר הטקסטים המקוריים שנכתבו לילדים וצמיחתה של קבוצת סופרים שכתבו אך ורק לילדים נתנו ביטוי לתהליך יציאתה של ספרות הילדים העברית מהשלב העובריים שלה ולתחילת ההכרה בה כמערכת עצמאית. כתוצאה מכך החלו להשתנות היחסים בין הטקסטים המקוריים לבין הטקסטים המתורגמים. תרגומים המשיכו אמנם לצאת לאור בכמויות גדולות, אבל פורסמו גם

טקסטים מקוריים רבים. חלק ניכר מהם נכתב מלכתחילה כ"ספרות לשמה", ולא רק על בסיס חינוכי או דידקטי.

אולם, האחידה האידיאולוגית בספרות הילדים העברית הארץ-ישראלית היתה עדיין הדוקה ביותר. למעשה, במהלך שנות הארבעים והחמישים, בשלהי תקופת היישוב ובשנות המדינה שבדרך נועדו השינויים שחלו בספרות הילדים לענות על דרישות אידיאולוגיות חדשות, ולא לבטל את האחידה האידיאולוגית החזקה בספרות הילדים. שורשיהן של דרישות אלה היו נעוצים באידיאולוגיה של מפלגות הפועלים, ששלטו במרבית הוצאות הספרים הגדולות. המדיניות המו"לית, שהוכתבה על-ידי מפלגות הפועלים, תבעה שהספרים יתאימו לעמדות פוליטיות ואידיאולוגיות. תביעה זו השפיעה על הטקסטים המתורגמים כמו גם על המקוריים, בייחוד בכל הנוגע לתמטיקה ולערכים הישירים של הטקסטים, אך לא אחת גם על הפורמט והאיורים. בשל הקשר ההדוק עם ברית-המועצות ועם התרבות הרוסית, תורגמו מרבית הטקסטים ישירות מן השפה הרוסית או דרכה כשפה מתווכת.

הגישה אל ספרות הילדים העברית היתה רצינית עד מאוד. היו אלה ספרי הילדים שעליהם הוטל העול הכבד של עיצוב ילד עברי חדש ובריא יותר, שיהווה ניגוד לילד היהודי הגלותי. הציפיות מספרות הילדים העברית היו גבוהות, וכך גם ההגבלות שהוטלו עליה. ככל שנגעו הדברים לספרים מקוריים, הרי שכתבתה של ספרות ילדים פופולרית, כדוגמת ספרי בלשים, היתה כמעט בבחינת טאבו.

לקראת סוף שנות החמישים, בפעם הראשונה בתולדותיה של התרבות העברית, לא היתה עוד ספרות הילדים העברית אך ורק פועל יוצא של כיסופיהם האידיאולוגיים של המוציאים לאור ושל סוכני תרבות אחרים. לא זו בלבד שהוצאות ספרים פרטיות נכנסו לתחום, אלא חלו בהדרגה שינויים גם במדיניות המו"לית של מפלגות הפועלים. המדיניות המו"לית התנהלה עכשיו על בסיס כלכלי במובן הרחב ביותר. פירוש הדבר הוא שספרים נבחרו לפרסום משום שסברו כי הם בעלי ערך, או משום שסברו כי יימכרו היטב, או משתי הסיבות גם יחד. החל משנות השישים ואילך החלה ספרות הילדים לשגשג, הן מבחינת מספר הכותרים שראו אור והן מבחינת כמות העותקים שנמכרו. היא הפכה לנדבך מרכזי בפעילותן של ההוצאות לאור. ספרים מקוריים ומתורגמים לילדים הפכו לרבי-מכר, מרבית ההוצאות לאור הגדולות מינו עורכים לספרות ילדים, ונוסדו ספריות לילדים או מועדוני ספרים לילדים.

מאז שנות השישים חוותה ספרות הילדים העברית פריחה חסרת תקדים.

1. המערכת של הספרות לילדים הצליחה להפוך למערכת מלאה, שכללה ספרות רשמית ולא רשמית, כפי שמראים בבירור הנתונים הבאים (למרבה הצער אין נתונים מאוחרים יותר מאלה של שנת 1986):

שנה	סך כל הכותרים	כותרים ספרות	כותרים לילדים
1965-6	2230	386	145
1970-1	3353	333	173
1973-4	3204	487	193
1974-5	3720	534	189
1975-6	3523	512	190
1976-7	3760	525	231
1979-80	4892	945	366
1980-1	4387	851	219
1981-2	4127	791	191
1982-3	4384	878	159
1984-5	4161	754	174
1986-7	5300	931	304

בשנת 1967 יצאו לאור לא פחות מ-480 כותרים של ספרי ילדים, ביניהם 194 כותרים חדשים ו-286 מהדורות חדשות. מספר הספרים שיצאו לאור הכפיל את עצמו ואף יותר מזה בין 1965-1966 לבין 1979-1980, וכמעט שגדל פי שלושה בעשרים השנים שבין 1965-1966 ל-1986.

2. לשירה לילדים הוקדש מקום רב. גם כתיבת הסיפורת התפתחה. נעלמה ההתמקדות הכמעט בלעדית בסיפורת ריאליסטית שעסקה בהיסטוריה היהודית. נפרצה הדרך לתמטיקה בעלת אופי יותר אינדיבידואלי ופחות כללי, תמטיקה שעד אז היתה מחוץ לתחום, כדוגמת אהבה ראשונה, ידידות, ילדות, הרפתקאותיהם של ילדים, מותם של בני משפחה, גירושים ומשברים במשפחה. גם טווח הנושאים הכלליים שכיסתה ספרות הילדים התרחב במידה ניכרת, הן כפועל יוצא של ה"נורמליזציה" של המערכת, והן בשל היחסים שניהלה המערכת הזאת עם ספרויות הילדים האירופיות, שעברו אף הן תהליך דומה. הדרך נפתחה בפני ספרים שעסקו בשואה ובגפילה במלחמה. לדוגמה, ספריהם של אורי אורלב חיית החושך (1967), ספרו של יעקב שביט נמרוד כלב ציד (1987), וספרה של רעיה הרניק אחי אחי (1993) עוסקים בתגובתו של הילד למותו של האב או של אח. ספרים אחרים תיארו עימותים בין הפרט לבין החברה. לדוגמה: ילדת חוץ (1978) ווולפינאיה מומי כלום (1986) מאת נורית זרחי, כובע חדש (1985) מאת נירה הראל, דוד חצי חצי (1990) מאת יונה ספר, עץ הדומים תפוס (1992) מאת גילה אלמגור, קירות שלא רואים (1992) מאת עופרה גלבט-אבני, משאלות חורף (1993) מאת רוני גבעתי והילד מגדת הנחל (1992) מאת ישראל לרמן.

יחד עם זאת המשיך לבלוט מקומה של סיפורת המקור הריאליסטית שעסקה בתולדות היישוב, בחיים בתקופת המדינה שבדרך ובקורות העם היהודי. בין הספרים הבולטים נמצאו נידע: סיפורו של אברהם שפירא (1993) מאת אהוד בן עזר, פחונים וחלומות (1979) מאת סמי מיכאל, החטופים לצבא הצאר

(1986) מאת דורית אורגד, פתאום באמצע החיים (1984) מאת דבורה עומר, משה דיין – הנער מנהלל (1984) מאת גלילה רון־פדר, הרומן שלי עם בן־גוריון ועם פנינה (1986) מאת יעל רוזמן, הבריתה (1969) מאת אסתר שטרייט־וורצל, והחצר השלישית (1982) מאת בנימין טנא.

נפרץ קשר השתיקה ביחס לשואה, שאפיין עד אז את ספרות הילדים הישראלית. בהקשר זה ראוי לציין כי הופעתה האינטנסיבית של כתיבה לילדים על אודות השואה אפיינה לא רק את הכתיבה של דור הניצולים, אלא גם את הדור השני, וגם סופרים שלכתיבתם על השואה לא היה רקע ביוגרפי. ביניהם בולטים: הילד מ'שמה' (1983) מאת תמר ברגמן, קורט, אחי (1983) מאת רות אילן־פורת, קיץ עזוב, קיץ מאושר (1986) מאת רבקה קרן ופוס עץ ושמו זריו (1988) מאת אירנה ליבמן. בצד ספרים שתיארו את השואה באופן מאוד ישיר, נכתבו גם ספרים שתיארו את תוצאותיה באופן עקיף, כדוגמת מורד הזמיר (1986) מאת גבריאל צורן, המתאר את חייה של משפחה יהודית־גרמנית שעלתה לארץ־ישראל.

3. חלה התפתחות נרחבת בתחום ספרי התמונות והספרים שיועדו לילדים קטנים מאוד. לעומת תקופת המדינה־שבדרך, ואף העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, חלו משנות השישים ואילך שיפורים ניכרים בעיצוב ובגרפיקה של ספרי ילדים, בייחוד בספרים המיועדים לפעוטות. ספרות הילדים הישראלית הצליחה להגיע לסטנדרטים הגבוהים ביותר של הוצאה לאור.

4. המאמצים לעודד את הכתיבה לילדים באמצעות העלאת קרנם של סופרי הילדים נשאו פרי לפחות באופן חלקי. השינוי במעמדו של סופר הילדים בא לידי ביטוי בעובדה שעד שנת 1978 הוענק פרס ישראל היוקרתי לשלושה סופרים על מפעל חיים בתחום הספרות לילדים.

שינוי זה בא לידי ביטוי גם בעובדה שסופרים מצליחים למבוגרים החלו לכתוב גם לילדים. עם הסופרים הללו נמנו רות אלמוג וספרה רקפת, אהבתי הראשונה (1992), יצחק בן־נר וספרו בעקבות מבעיר השדות (1966), יורם קניוק וספרו איוב, חלוק נחל והפיל (1993), שולמית לפיד וספרה נערת החלומות (1985), עמוס עוז וספרו סומכי (1979), מאיר שלו וספרו אבא עושה כושות (1988), יעקב שבתאי וספרו המעשה המופלא של הקרפד (1965), ודן צלקה וספרו מארי בן אמטל (1992).

5. בפעילות המר"לית של שנות השבעים ותחילת שנות השמונים בלטה במיוחד הפעילות התרגומית, בעיקר תרגומים ותרגומים מחודשים של טקסטים קלאסיים לילדים (מרביתם מסוף המאה התשע־עשרה ומתחילת המאה העשרים). הסדרה המרכזית ביותר בתחום זה היתה סדרת "כתרי" של הוצאת כתר. במסגרת סדרה זו יצאו לאור, בין השאר, תרגומים חדשים של היידי בת ההרים (Heide) ליוהנה ספירי [1983], פארט הקסנה (La petite Padette) לז'ורז' סנד [1982], בקתתו של הדוד תום (Uncle Tom's Cabin) להרייט ביצ'ר סטואו [1986], בן המלך והעני למרק טוויין [1978], הצבעוני השחור (La tulipe noir) לאלכסנדר דיומא [1978], ספר הג'ונגל (The Jungle Book) לרודיארד קיפלינג [1984], הלב (Cuore) לאדמונדו דה אמיצ'יס [1985], הרבורה מאיה והרפתקאותיה (Die Biene Maja und ihre Abenteuer) לוולדמר בונסלס [1977], ואחרון המוהיקנים (The Last of the Mohicans) לג'יימס פנימור קופר [1974].

בו בזמן ניכרה מגמה גוברת של תרגום של ספרים מודרניים, במיוחד במסגרת סדרת "מרגנית" של

הוצאת זמורה-ביתן. עם הכותרים שיצאו לאור בסדרה נמנים, בין השאר, הפנינה השחורה (*The Black Pearl*) לסקוט ארדל [1977], צ'רלי בממלכת השוקולד (*Charlie and the Chocolate Factory*) לרואלד דאל [1977], הזאב מרקוטה (*The Custer Wolf*) לרוג'ר א. קרס [1977], יומנו הסודי של אדריאן מול (*The Secret Diary of Adrian Mole*) לסו טאונסנד [1987], דברי ימי נרניה (*The Chronicles of Narnia*), הסדרה פרי עטו של ס.ק. לואיס [1984-1978], סדרת ממלכת פרידאין (*Prydain*) מאת לויד אלכסנדר [1987-1986], סדרת הלקחנים (*The Borrowers*) למארי נורטון [1986-1983], הזאבים מאחוזת ווילובי (*The Wolves of Willoughby Chase*) לג'ואן אייקן [1976], גור זאבים (*The Wolfling*) לסטרלינג נורת' [1985], סדרת ילדי כפר המהומה (*Barnen i Bullerbyn*) לאסטריד לינדגרן [1987] והקסם השחור (*Black Beauty*) לאנה טוול [1979].

במאתיים השנים שחלפו מאז שראה אור בגרמניה הספר המודרני הראשון לילדים יהודים התחוללו בספרות הילדים העברית שינויים מופלגים. מספרות שבראשית דרכה לא היה לה קהל קוראים טבעי, היא רכשה לעצמה קהל קוראים רחב ויציב. למרות הנטייה לראות בה כלי עזר למטרות אחרות, עלה בידה להשתחרר מן האילוצים האידיאולוגיים והדידקטיים ולהפוך למערכת מלאה, המתפקדת על אותו בסיס שעליו מתפקדות המערכות הספרותיות הלאומיות בעולם המערבי. ספרות הילדים העברית דומה היום לספרות הילדים המערבית לא רק מבחינת מבנה הרפרטואר המגוון שלה, אלא גם מבחינת הסטנדרטים שלה שאינם נופלים מאלה של מיטב ספרות הילדים המערבית.

ביבליוגרפיה

אופק, אוריאל 1979. ספרות הילדים העברית – ההתחלה. אוניברסיטת תל אביב: המכון לפואטיקה ולסמיוטיקה על שם פורטר.

אופק, אוריאל 1984. גומות ח"נ: פועלו של ביאליק בספרות הילדים. תל אביב: דביר.

אופק, אוריאל 1985. לקסיקון אופק לספרות ילדים. תל אביב: זמורה ביתן.

אופק, אוריאל 1988. ספרות הילדים העברית: 1948-1900. תל אביב: דביר.

אלבוים-דרור, רחל 1986. החינוך העברי בארץ-ישראל. (כרך ראשון: 1914-1854), ירושלים: הוצאת יד בן צבי.

אליאב, מרדכי 1960. החינוך היהודי בגרמניה בימי ההשכלה והאמנציפציה. ירושלים: הסוכנות היהודית לארץ-ישראל.

אסף, שמחה (עורך) תרפ"ח. מקורות לתולדות החינוך בישראל: מתחילת ימי הביניים עד לתקופת ההשכלה. תל אביב: דביר.

בן-ארי, ניצה 1997. רומן עם העבר: הרומן ההיסטורי היהודי-גרמני מהמאה ה-19 ויצירתה של ספרות לאומית. תל אביב: דביר ומכון ליאו בק.

- ברגסון, גרשון 1966. שלושה דורות בספרות הילדים העברית. תל אביב: יסוד.
- ברוך, מירי 1991. ילד אז – ילד עכשיו: עיון משווה בספרות ילדים בין שנות ה-40 לבין שנות ה-80. מרחביה: ספרית פועלים.
- גרץ, נורית (עורכת) 1988. נקודות תצפית: תרבות וחברה בארץ-ישראל. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- הראל, שלמה 1990. "בין המהפכות": מביאליק עד אטלס בהיבט דיאכרוני – נורמות קלאסיות וחילופי נורמות ב'שירתנו הצעירה' לילדים". בארי 2, עמ' 117–160.
- טורי, גדעון 1993. "שימוש מושכל במשל משכילי: כאיסטאן פירסטגוט גלרט בספרות העברית". בתוך: נקודות מפנה בספרות העברית וזיקתן למגעים עם ספרויות אחרות. עורכים: זיוה שמיר ואבנר הולצמן. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון כץ. עמ' 75–86.
- כהן, אדיר 1985. פנים מכוערות כמראה: השתקפות הסכסוך היהודי-ערבי בספרות הילדים העברית. תל אביב: רשפים.
- רגב, מנחם 1980. "ספרות ילדים עברית 'מגויסת'". מעגלי קריאה 7, עמ' 97–106.
- רפל, דב 1986. "החינוך היהודי בגרמניה במאה הי"ט באספקלריה של ספרי הלימוד". בתוך: ספר אביעד. עורך: יצחק רפאל. ירושלים: מוסד הרב קוק. עמ' שה-שטז.
- שביט, זהר 1993. "הריהוט של חדר ההשכלה היהודית בברלין – ניתוח המקראה המודרנית הראשונה לילדים יהודים". בתוך: כמנהג אשכנז ופולין. ספר יובל לחנא שמרוק: קובץ מחקרים בתרבות היהודית. עורכים: ישראל ברטל, חוה טורניאנסקי, עזרא מנדלסון. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל. עמ' 193–207.
- שביט, זהר 1996. מעשה ילדות. מכוא לפואטיקה של ספרות ילדים. (השתתפה בכתיבה: בשמת אבן-זהר). תל אביב: עם עובד והאוניברסיטה הפתוחה.
- שמרוק, חנא 1986. האיוורים לספרי יידיש כמאות ה'ז'ה'י'. ירושלים: אקדמון.
- Ben-Ari, Nitsa 1992. "Didactic and Pedagogic Tendencies in the Norms Dictating the Translation of Children's Literature: The Case of Postwar German-Hebrew Translation". *Poetics Today* 13:1, p. 221–230.
- Even-Zohar, Basmat 1992. "Translation Policy in Hebrew Children's Literature: the Case of Astrid Lindgren". *Poetics Today* 13:1, p. 145–231.
- Even-Zohar, Itamar 1978. *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv.
- Even-Zohar, Itamar 1990. *Polysystem Studies*. *Poetics Today* 11:1 (Special issue).
- Israeli Authors: Books for Children. 1994. Ramat Gan: The Institute for the Translation of Hebrew Literature.
- Moore, Omer 1991. *The Ideology of the Jewish national Movement in Hebrew Children's Literature, 1899–1948*. [Dissertation], University of Cambridge, Oriental Institute.
- Shavit, Zohar 1980. "Hebräische Kinderliteratur – Ein historischer Überblick".

Informationen I, p. 64–70.

Shavit, Zohar 1986. *Poetics of Children's Literature*. Athens & London: University of Georgia Press.

Shavit, Zohar 1986. "Der Anfang der hebräischen Kinderliteratur am Ende des 18. und des 19. Jahrhunderts in Deutschland". *Shiefertafel* ix:1, p. 3–19.

Shavit, Zohar 1988. "From Friedländer's Lesebuch to the Jewish Campe: The Beginning of Hebrew Children's Literature in Germany". *Leo Baeck Yerbook* xxxiii, p. 393–423.

Shavit, Zohar 1993. "Literarische beziehungen zwischen der deutschen und der jüdischen-hebräischen Kinderliteratur in der Epoche der Aufklärung am Beispiel von J.H. Campe". *Übersetzen, verstehen, Brücken bauen*. Armin Paul Frank, Kurt-Jürgen Maaß, Fritz Paul und Horst Turk (Hersg.). Berlin: Erich Schmidt Verlag. p. 755–765.